

Тертишник В. М.,
*доктор юридичних наук, професор,
академік Академії політико-правових наук України,
професор кафедри правоохоронної діяльності
Університету митної справи та фінансів
<https://orcid.org/0000-0002-2993-0450>*

ЗАСАДА ЛЮДЯНОСТІ ТА ЇЇ РЕАЛІЗАЦІЯ В ДІЯЛЬНОСТІ СЛІДЧИХ ТА ІНШИХ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

THE PRINCIPLE OF HUMANITY AND ITS IMPLEMENTATION IN THE ACTIVITIES OF INVESTIGATORS AND OTHER LAW ENFORCEMENT AGENCIES

У статті подається концепт та доктринальна модель юридичної визначеності принципу людяності, визначається його місце в системі принципів правової держави, особливості реалізації даного принципу в діяльності слідчих та інших правоохоронних органів.

Обґрунтовується висновок, що правовідносини в державі мають ґрунтуватись на принципі людяності, яким визначається гуманне поводження з людиною, як визначальним феноменом суспільних відносин, визнання саме людини, з усіма її фізичними, інтелектуальними, духовними та іншими корисними для суспільства якостями, найвищою цінністю держави.

Якщо верховенство права орієнтує правотворчу діяльність держави на визнання прав і свобод людини найвищою цінністю в державі, то людяність орієнтує на визнання найвищою цінністю в суспільстві і державі безпосередньо саму людину, благополуччя її життя, її унікальну соціально корисну особистість.

Відповідно до принципу людяності людина, її життя і особистість є визначальним вектором цивілізаційного розвитку, а честь, гідність, репутація, свобода, недоторканність, безпека, права і свободи людини визнаються найвищою правничою цінністю та наповнюють зміст принципу верховенства права.

Пропонується принцип людяності закріпити в ст. 3 Конституції України, а також викласти в розділі 2 Закону України «Про Національну Поліцію України» та законах щодо організації діяльності слідчих та інших правоохоронних органів (концептуальна модель проєктів відповідних норм права додається).

Вноситься пропозиція на основі принципу людяності та з урахуванням принципу пропорційності удосконалити приписи ч. 3 ст. 42 Закону України «Про Національну Поліцію України» щодо порядку застосування поліцейських заходів примусу. Ст. 28 Конституції України пропонується доповнити положеннями принципу презумпції добропорядності людини.

Аналізуються питання застосування принципів людяності та презумпції добропорядності людини для удосконалення законодавчої та правозастосовної практики, розвитку інститутів окремих галузей права.

Показані шляхи розв'язання проблеми забезпечення якості та гармонізації законодавства, зміцнення гарантій захисту прав і свобод людини, розвитку доктрини правової держави.

Ключові слова: *принципи права, конституційні засади правової держави, принцип людяності, презумпція добропорядності людини, верховенство права, діяльність слідчого, діяльність прокурора, діяльність правоохоронних органів, поліцейські заходи примусу.*

The article presents the concept and doctrinal model of legal certainty of the principle of humanity, determines its place in the system of principles of the rule of law, features of the implementation of this principle in the activities of investigators and other law enforcement agencies. The conclusion is substantiated that legal relations in the state should be based on the principle of humanity, which determines the humane treatment of a person as a determining phenomenon of social relations, the recognition of a person, with all his physical, intellectual, spiritual and other qualities useful for society, the highest value of the state.

If the rule of law orients the law-making activity of the state to the recognition of human rights and freedoms as the highest value in the state, then humanity orients to the recognition of the highest value in society and the state directly the person himself, the well-being of his life, his unique socially useful personality. According to the principle of humanity, a person, his life and personality are the determining vector of civilizational development, and honor, dignity, reputation, freedom, inviolability, security, human rights and freedoms are recognized as the highest legal value and fill the content of the principle of the rule of law.

It is proposed to enshrine the principle of humanity in Art. 3 of the Constitution of Ukraine, as well as set out in Section 2 of the Law of Ukraine "On the National Police of Ukraine" and laws on the organization of the activities of investigators and other law enforcement agencies (a conceptual model of the drafts of the relevant legal norms is attached).

A proposal is made on the basis of the principle of humanity and taking into account the principle of proportionality to improve the provisions of Part 3 of Art. 42 of the Law of Ukraine "On the National Police of Ukraine" regarding the procedure for the use of police coercive measures. Century. 28 of the Constitution of Ukraine is proposed to be supplemented with the provisions of the principle of the presumption of human integrity.

The issues of application of the principles of humanity and the presumption of human decency of the law for the improvement of legislative and law enforcement practice, the development of institutions of certain branches of law are analyzed. The ways of solving the problem of quality assurance and harmonization of legislation, strengthening guarantees of protection of human rights and freedoms, development of the doctrine of the rule of law are shown.

Key words: *principles of law, constitutional principles of the rule of law, principle of humanity, presumption of human integrity, rule of law, activities of investigators, activities of prosecutors, activities of law enforcement agencies, police coercive measures.*

Постановка проблеми. В реалізації стратегічного курсу держави на розбудову суверенної, незалежної, соціальної, демократичної, правової держави, що знаходить закріплення в ст. 1 Конституції України, важливе значення має дотримання цілісної системи принципів права.

Інтегративна система принципів правової держави потребує поглибленого аналізу. Зокрема, заслуговують на увагу ідеї людяності та презумпції добропорядності людини, які при їх законодавчому визначенні можуть стати окремими принципами права в правовій державі.

Аналіз останніх наукових досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми показує, що проблеми принципів правової держави, висвітлюються в сучасних працях вчених-юристів [1–18]. Але існуючі публікації не вичерпують всю складну проблему, зокрема, потребує розгляду ідея принципів людяності та презумпція добропорядності людини.

Метою статті є формування концептуальної моделі юридичного визначення принципу людяності та розкриття шляхів реалізації даного принципу в діяльності слідчих та інших правоохоронних органів.

Викладення основного матеріалу дослідження.

Принципи права – інтегративні основоположні морально-правові фундаментальні ідеї, які в силу свого змісту і цінності є фундаментом правничої стратегії, визначають доктринальну цінність правової системи, гармонізують всю систему правових норм, виступають першоджерелом окремих інститутів і норм права (є генетичною підвалиною, хромосомним набо-

ром системи права), надають глибокої єдності і системності регулятивним механізмам права, дають юридичну базу для тлумачення права в умовах конкуренції законодавчих норм, сприяють правильному пізнанню та застосуванню норм права, вносять упорядкованість у розв'язанні питань, відносно яких є прогалини в праві, служать основою й вихідним положенням для подальшого розвитку правничої доктрини, юридичної визначеності окремих інститутів права [6, с. 90].

Безумовно в діяльності слідчих та інших правоохоронних органів важливу роль має принцип верховенства права. Думається, що його реалізація значно посилилась би при належному правовому визначенні та законодавчому закріпленні в Конституції України, в КПК України та в законодавчих актах, що визначають статус та організацію діяльності слідчих та інших правоохоронних органів, таких принципів, як *людяність та презумпція добропорядності людини*.

Поповнюючи існуючу систему принципів права, такі засади безумовно додали б дієвості синергетичній єдності таких, особливо наповнили б її додатковими змістовними акцентами.

Людяність – повага, перш за все, до людини та її особистості, до її інтелектуального, фізичного та духовного стану як феномену людської цивілізації, засада яка має стати доктринальною основою та основним принципом правничої демократії, громадського суспільства та цивілізаційного державотворення, принципом правової держави та діяльності судових і правоохоронних органів.

В історичних рефлексіях засада людяності формувалась на рівні моральних принципів

людської спільноти, де здавна, в складних умовах розвитку цивілізації, все ж таки торували шляхи ідеї гуманізму, людяності, справедливості, толерантності, рівності людей перед законом і судом, поваги до честі і гідності людини. Такі засади закріплювались в народних прислів'ях, моральних та звичаєвих нормах.

Джерела засади людяності знаходимо в таких перлинах народної мудрості: «Шануй інших – і тебе шануватимуть»; «Сіяти добро – добро і пожинати»; «Яка совість, така й честь»; «Хто чисте сумління має, той спокійно спати лягає»; «Хто кривдить людей, той кривдить своїх дітей»; «Політики – як підгузники. Їх треба міняти регулярно і з тих же причин». (Французьке прислів'я).

В розвитку засад права, взагалі, та принципу людяності, зокрема, певної уваги заслуговують грецькі афоризми: *De se ipso modifitse, de aliis honorifitse* – «себе самого умаляй, інших величай»; *Caritas humani generis* – «проявляй добросердність до роду людського»; *Cogitationum roenam nemo luit* – «нікого не карають за думки»; *Juris praecepta sunt haec: honeste vivere, alterum non laedere, suum cuique tribuere* – «приписи закону зводяться до наступного – чесно жити, не чинити обід іншим, кожному надавати по заслугам».

Важливі думки знаходимо в афоризмах відомих людей минулого: «Благо народу – вищий закон» (Цицерон); «Мудра людина не робить другим того, що не бажає, щоб робили йому» (Конфуцій); «Люди в усьому світі повинні мати чотири свободи: 1. Свободу слова, 2. Свободу віросповідання, 3. Свободу від нужди, 4. Свобода від страху. Голодні та безробітні – матеріал з якого створюється диктатура» (Франклін Рузвельт); «Я не помічав, щоб чесність людей зростала з їх багатством» (Томас Джефферсон); «На добро слід відповідати добром, на зло – справедливістю» (Конфуцій).

В наш час засада людяності, визнаючи людину як визначальну цінність, в окремих її елементах знаходить закріплення в міжнародних правових актах та нормах національного законодавства. Зокрема у Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод визначається: «Нікого не може бути піддано катуванню або нелюдському чи такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню» (ст. 3);

«Нікого не можна тримати в рабстві або в підневільному стані» (ст. 4).

Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання, яка набула чинності в червні 1987 р. {Ратифікована Указом Президії ВР № 3484-XI (3484-11) від 26.01.87}, закріплює відповідну заборону та розкриває концепти катування, жорстокого та нелюдського поводження.

Доктринальною ідеєю людяності пронизана значна частина норм Конституції України. Вона розкривається у ст. ст. 3, 8, 21, 27–35, 45, 46, 50, 54, 60 та в інших нормах Основного закону.

Серцевиною правничої реалізації ідеї людяності та верховенства права, є положення статті третьої Конституції України: «Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави».

Ст. 23 Конституції України визначає: «Кожна людина має право на вільний розвиток своєї особистості, якщо при цьому не порушуються права і свободи інших людей...», а ст. 27 закріплює важливе положення принципу людяності «Ніхто не може бути свавільно позбавлений життя. Обов'язок держави – захищати життя людини».

Відповідно до ст. 28 Конституції України «Ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню. Жодна людина без її вільної згоди не може бути піддана медичним, науковим чи іншим дослідям».

Європейський Суд з прав людини у справі «Савіцький проти України» (заява № 38773/05, рішення від 26.07.2012) виніс рішення про виплату найбільшої суми компенсації моральної шкоди, яка коли-небудь призначалася громадянину України, зобов'язавши державу виплатити 154 тис. євро Богдану Савіцькому, який скаржився на жорстоке нелюдське поводження з боку співробітників правоохоронних органів.

Засади людяності певним чином реалізуються через закріплення заборон порушень міжнародного гуманітарного права та встановлення відповідальності за злочини проти людяності. В Римському статуті Міжнародного кримінального суду в аспектах юрисдикції Суду формує концепт: «Злочин проти людяності» в який вкладає будь-яке з діянь, які вчиняються в рамках широкомасштабного або систематичного нападу, спрямованого проти будь-якого цивільного населення, і такий напад вчиняється усвідомлено: а) вбивство; б) винищення; с) оборнення в рабство; d) депортація або насильницьке переміщення населення; е) ув'язнення або інше жорстке позбавлення фізичної свободи в порушення основоположних норм міжнародного права; f) катування, тощо.

Людяність, як інтегративна гуманістична ідея природного права, в правовому вимірі визначаючи людину як найвищу соціальну та юридичну цінність, стає однією з важливих засад правової держави в егалітарному суспільстві, принципом діяльності державних, судових і правоохоронних органів, потребує законодавчого закріплення та реалізації в системі правовідносин.

Людяність означає, *по-перше*, повагу до самої людини як вершини цивілізаційного розвитку, когнітивну емпатію до її неповторної особистості, гуманне ставлення, співчуття з приводу її проблем, співпереживання, підтримку, надання необхідної допомоги; *по-друге*, неприпустимість приниження честі і гідності кожної людини (зневаги, булінгу, пригноблення, образ, наклепів, насмішок, цькування, мобінгу, обливання брудом, погроз, залякувань, знущань, аб'юзивних стосунків); *по-третьє*, недопустимість агресії, геноциду, жорстокого поводження; *по-четверте*, заборона будь-яких проявів тортур, катування, утримання особи в нелюдських умовах; *по-п'яте*, забезпеченням компенсації моральної шкоди, завданій людині незаконними діями щодо неї; *по-шосте*, гарантованість ефективного судового захисту людського поводження з людиною.

Людяність – принцип правової держави, яким визначається гуманне ставлення до людини, як визначального феномену суспільства, визнання саме людини, з усіма її фізични-

ми, інтелектуальними, духовними та іншими проявами особистості, найвищою моральною, соціальною і правовою цінністю, принцип, яким на владу і громадське суспільство покладається обов'язок з повагою відноситись до людини та її особистості, формування системи правовідносин в найбільшій мірі сприятливих для цивілізаційного існування людини та реалізації нею своїх здібностей і талантів, забезпечення її прав, свобод і безпеки.

Якщо верховенство права орієнтує на визнання прав і свобод людини найвищою цінністю в державі, то людяність орієнтує на визнання найвищою цінністю в суспільстві і державі безпосередньо саму людину, благополуччя її життя, її унікальну особистість в усіх гуманістичних проявах. Принцип людяності знаходиться в синергетичній єдності з засадою верховенства права та разом відіграють суттєву роль в державотворенні, в правничій діяльності та в удосконаленні правовідносин в суспільстві.

З урахуванням висловлених доктринальних ідей та положень міжнародно-правових актів і позитивних надбань конституціоналізму, в Конституції України мають бути більш чітко викладено концепт та зміст принципів людяності, верховенства права, презумпції добропорядності людини та верховенства права.

Пропонується ст. 3 Конституції України викласти в такій редакції:

«Правовідносини в суспільстві та державі ґрунтуються на принципі людяності, відповідно до якого людина є визначальним та неоцінним феноменом суспільства, інтегруючим вектором цивілізаційного розвитку та потребуючим гуманного відношення і захисту.

Людина, її особистість, життя і здоров'я, честь, гідність і репутація, її воля, свобода, недоторканність, безпека, права і свободи визнаються найвищою моральною, соціальною, гуманітарною і правничою цінністю, а держава зобов'язана забезпечити формування системи правовідносин в найбільшій мірі сприятливих для гідного існування людини, забезпечення її прав, свобод і безпеки.

Кожна людина є вільною і не може перебувати в рабстві, підневільному стані чи в нелюдських умовах існування, має право на особисту свободу та гідне життя, право на вільне спілкування, свободу поглядів та свободу слова, на

вільну творчу діяльність, доступ до наукових досягнень та культурної спадщини держави.

Ніхто не може піддаватись тортурам, катуванню, жорстокому нелюдському або такому, що принижує гідність поводженню чи гнобленню. Недопустимі дії, що принижують честь, гідність чи репутацію кожної людини, прояви образ, цькування, погроз, насильства, геноциду.

Людяність, права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість держави, як в законодавчій, виконавчій, судовій, правоохоронній, соціальній, економічній, гуманітарній, так і в будь-якій іншій сфері. Вони є пріоритетом практики громадянського суспільства. Влада і суспільство несуть обов'язок формування на основі принципу людяності системи правовідносин в найбільшій мірі сприятливих для всебічного розвитку людини, реалізації її прав, свобод, позитивного характеру знань, умінь, здатностей та творчого потенціалу.

Держава відповідає перед людиною за свою діяльність, забезпечує гарантованість ефективного правового та судового захисту людського поводження з людиною, невідворотність покарання за злочини проти людяності, зобов'язана відшкодувати шкоду, завдану незаконними діями чи бездіяльністю органів влади та їх посадових і службових осіб».

Зважаючи на те, що конституційні норми мають найвищу юридичну силу, а галузеве законодавство має приводитись у відповідність до конституційних норм, логічно буде принцип людяності закріпити в КПК України та законодавчих актах щодо діяльності слідчих, детективів та прокурорів, а також органів оперативно-розшукової юрисдикції.

Доцільно зміст принцип людяності викласти в розділі 2 Закону України «Про Національну Поліцію України», та більш того, на його основі удосконалити норми даного закону, якими регламентовано застосування заходів примусу, спеціальних засобів та вогнепальної й іншої зброї. Це є важливим з огляду на те, що указаний інститут є базовими для застосування в практиці усіх правоохоронних органів, при застосування заходів примусу.

Пропонуємо в ч. 2 ст. 29 Закону України «Про Національну Поліцію України» зазначити, що обраний поліцейський захід має бути законним, необхідним, пропорційним, ефективним та *«здійснюватись з дотриманням*

принципу людяності». Ст. 40 Закону України «Про Національну Поліцію України», доцільно доповнити ч. 4 такого змісту: «Застосування поліцією технічних приладів та технічних засоби не повинно поєднуватись з діями, що носять характер нелюдського поводження, принижують честь і гідність людини».

Ч. 3 ст. 42 Закону України «Про Національну Поліцію України» варто доповнити таким положенням: «Поліцейські заходи примусу, застосування поліцією фізичної сили, гумових та пластикових кийків, електрошокових пристроїв, інших спеціальних засобів та вогнепальної зброї допускається як випадок крайньої необхідності, коли іншими засобами неможливо досягти виконання завдань забезпечення правопорядку, протидії злочинності чи досягнення іншої законної цілі, за умови, коли заподіяна при цьому людині шкода є меншою ніж та яка була відвернута задіяними засобами, а само застосування поліцейських заходів має здійснюватись найменш обтяжливим шляхом в конкретних умовах їх застосування, з дотриманням принципу людяності та з максимально можливим забезпеченням захисту життя, здоров'я, честі, гідності та безпеки людини».

Разом з тим, ст. 8 Конституції України доцільно доповнити такими положеннями: «Недопустимо свавілля влади. Кожна людина має бути захищена від будь-яких актів свавілля з боку органів влади та державного управління, посадових і службових осіб. При прийнятті нових законів чи підзаконних нормативних актів та управлінських рішень недопустимо звуження існуючих прав і свобод та гарантій їх захисту». В розвиток принципів людяності та верховенства права, пропонується в ст. 28 Конституції України закріпити принцип презумпції добропорядності людини.

Висновок. Відповідно до принципу людяності безпосередньо сама людина, її життя і особистість є визначальним вектором цивілізаційного розвитку. Права і свободи людини визнаються найвищою правничою цінністю та наповнюють зміст принципу верховенства права.

Пропонується принцип людяності закріпити в ст. 3 Конституції України, а також викласти в розділі 2 Закону України «Про Національну Поліцію України». Даний принцип потребує закріплення також в законах щодо організації діяльності слідчих та інших правоохоронних

органів (концептуальна модель проектів відповідних норм права додається).

Вноситься пропозиція на основі принципу людяності та з урахуванням принципу пропорційності удосконалити приписи ч. 3 ст. 42 Закону України «Про Національну Поліцію України» щодо порядку застосування поліцейських заходів примусу (концептуальна модель проекту змін ч. 3 ст. 42 Закону України «Про Національну Поліцію України» додається).

В законодавчій діяльності при прийнятті нових законів не допускається ніяке звуження принципу людяності, верховенства права та існуючих прав і свобод людини. В правозасто-

совній практиці правоохоронні органи мають виходити з того, що правовідносини держави і людини будуються на засадах людяності, верховенства права, презумпції добропорядності людини та інших засадах правової держави.

Перспективи подальшого дослідження проблеми вбачаються в розробці доктринальної моделі цілісної системи принципів правової держави, їх юридичної визначеності. На основі доктринальних уявлень, концепту та змісту принципів людяності, верховенства права та презумпції добропорядності людини, має отримати розвиток системи принципів окремих галузей права.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Андрущенко О. П. Права людини на перехресті цивілізацій: концептуалізація, методологія та футурологія : монографія. Харків : Право, 2025. 208 с.
2. Батраченко Т. С. Катування та жорстоке поводження. Українська правнича енциклопедія / За заг. ред. В. М. Тертишника, Л. Р. Наливайко, А. Є. Фоменко, В. В. Ченцова. Київ : Алерта, 2023. С. 360–361.
3. Бакалінська О. О. Категорія «добросовісність» в цивільному праві України. *Часопис Київського університету права*. 2011. № 4. С. 200–204.
4. Балита Р. І., Блажівський Є. М., Вернидубов І. В., Власова Г. П., Гаєвий В. Ф. Підтримання прокурором публічного обвинувачення : підручник. Київ : Нац. акад. прокуратури України, 2017. 629 с.
5. Бочаров Д. Правова позиція як форма конкретизації принципів права («візуальна» інтерпретація). *Право України*. 2017. № 7. С. 20–29.
6. Верховенство права в діяльності правоохоронних органів. Доктринальні проблеми, інтегративний аналіз законодавства та практики його застосування. Монографія / В. Тертишник, Т. Батраченко, В. Ченцов, О. Сачко, І. Єфімова, В. Юрчишин, П. Юрчишин, С. Микитюк, О. Тертишник, А. Минєєв, О. Розгон, І. Сухацька, О. Хоршун / За заг. ред. доктора юрид. наук, професора В. Тертишника. Київ : Алерта, 2025. 536 с.
7. Ворон Д. Л. Права людини у сфері запобігання корупції: проблеми реалізації та перспективи розвитку. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2025 Серія ПРАВО. Випуск 88: частина 2. С. 320–325.
8. Ломжець Ю. В. Права людини та їх захист у сучасних реаліях : навчальний посібник. К. : ОЛДІ-ПЛЮС, 2020. 208 с.
9. Машков А. Д. Теорія держави і права : підручник. Київ : Алерта, 2024. 452 с.
10. Митрофанов І. І. Справедливість як філософсько-правова категорія. *Наукові перспективи*. 2024. Випуск 11(53). С. 1003–1116.
11. Наливайко Л. Р. Захист прав і свобод в світлі положень Конституції України та конвенції про захист прав людини і основних свобод. *Держава і право*. 2003. Спецвипуск. С. 343–345.
12. Нариси до судового права: монографія / за заг. ред. О. З. Хотинської-Нор. Київ : ВД «Дакор», 2024. 504 с.
13. Погребняк С. П. Основоположні принципи права (змістовна характеристика) : монографія. Х. : Право, 2008. 240 с.
14. Сачко О. В. Концептуальна модель юридичного визначення принципу верховенства права. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2018. № 6. Т. 1. С. 166–170.
15. Сирій Т. Л., Фоміна Л. О. Міжнародне право прав людини: підручник. Київ : Юрінком Інтер, 2023. 564 с.
16. Ставнійчук М. Окремі проблеми новітнього конституційного процесу у світлі висновків Європейської комісії «За демократію через право» (Венеціанська комісія). *Право України*. 2012. № 8. С. 146–153.
17. Тертишник В. Конституція України. Науково-практичний коментар. Вид. 3-тє, доповн. і перероб. Київ : Алерта, 2024. 486 с.
18. Тертишник В. М. Презумпція добропорядності та правомірності дій людини в системі засад правової держави. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету імені Короля Данила Галицького*. 2023. Вип. 15 (27). Том 1. URL: <https://visnyk.iful.edu.ua/випуск-15-27-том-1/тертишник-в-м-презумпція-добропорядн/>